

Taliban Hanefi midir?²

Tâliban'a katılan Peştunların ve diğer etnik unsurların hemen hepsi Sünnî'dir ve ameli mezhep olarak büyük çoğunluğu Hanefî'dir. Peki, bu ne anlama gelmektedir? Öncelikle Hanefiliğin ne olduğunu doğru tanımlamak gerekir. Hanefilik, yaygın olarak Müslümanların takip ettikleri ameli/fıkıh mezheplerden biridir. Diğerleri Şafiilik, Malikilik ve Hanbelilik. Müslümanların namazı nasıl kıldıklarından, zekât ve vergiyi nasıl aldıklarına kadar ne yapmaları ve ne yapmamaları gerektiğini söyleyen mezheplere ameli/fikhî mezhepler denir.

İslam'da Fıkıh mezhepleri Hukuk'tan daha geniş anlama sahiptir. İbadet ve muamelat gibi tüm hayatı kuşatır. Yani namaz ve oruç gibi ibadetler, evlenme ve boşanma gibi aile hukuku, alışveriş gibi ticaret hukuku, suç ve cezaları içeren ceza hukuku hükümleri bu mezheplere göre belirlenir. Bir yönüyle fıkıh mezhepleri, hukuk devleti inşa etmenin ve kanun toplumu olmanın bir gereğidir. Geleneksel Müslüman toplumlarda yasama alanı bu mezheplerce doldurulmaktaydı. Bu mezheplerin yasama için takip ettikleri bir doktrinleri ve yasamada kanun yaparken dikkate aldıkları içtihat ya da fetvaları bulunurdu.

Burada doktrin yasa yapma tekniği (Usul), fetvalar ise kanun olarak adlandırılabilir. Yalnız bu fetvalar daha çok kişiye özeldir ve bugünkü modern devlet gibi tüm vatandaşların uyması gereken kanunları ifade etmezler. Geleneksel Müslüman toplumlarda yasa yapma yetkisi devlete değil özerk mezhep âlimlerine ait bir alandı. Her Fıkıh ekolünde yasa yapma tekniği çok değişmese de fetvalar/yasalar zaman ve zemine göre değişir ve farklılaşır.

Bilindiği gibi Kur'an'da hukuka ilişkin emir ve yasaklar oldukça azdır. İçki, adam öldürme, zina ve zina iftirası gibi konularda

¹ <https://www.tepav.org.tr/tr/ekibimiz/s/1366/Hilmi+Demir+Dr.>

² Bu değerlendirme notunun özet versiyonu 15.10.2021 tarihinde Türkgün gazetesinde yayımlanmıştır.

<https://www.turkgun.com/talibanin-hanefilik-anlayisi-makale-164543>

Bu çalışmada ifade edilen bulgular, yorumlar, sonuçlar, öneriler ve görüşler tamamen yazarına aittir. TEPAV'ın resmi görüşü değildir. © TEPAV, aksi belirtilmedikçe her hakkı saklıdır.

açık cezalara işaret edilmişken diğer hususların büyük çoğunluğu hukuk yapıcı fakihler tarafından naslar (kuran ve sahih Sünnet) dikkate alınarak verilmiştir. Dolayısıyla Fıkıh mezhepleri yasama alanını, zamana ve zemine göre verdikleri fetvalarla doldurmuşlardır.

Dolayısıyla “Hanefî olmak” iki anlama gelir. Birincisi Hanefiliğin yasamada gözettiği hukuk doktrininin (içtihat etme kültürünü) devam ettirmeye çabalamak; ikincisi de tarihte Hanefiliğin verdiği fetvalara uymaktır. İslam dünyasında Fıkıh üretimi mezheplerin öğretilerini devam ettiren kurumlar ve bu üretilen yasaları tercih edip tatbik edecek siyasi otorite olmadığından, Osmanlı'nın son dönemi ile birlikte büyük oranda kesintiye uğramıştır.

Özellikle 19. yüzyıldan sonra yapılan iş büyük oranda geçmişte üretilen fıkıhın sözlü olarak aktarımından ibarettir. Çünkü Fıkıh donmuş bir yapı değil sürekli yenilenen ve karşılaşılan yeni durumlara göre yeni fetvaların verildiği dinamik bir yapıdır. Aynı mezhep içinde sürekli yeni fetvalar verilmelidir ki fıkıh devamlılığını koruyabilsin. Söz gelimi Osmanlı'da para vakıfları konusunda Hanefilik içinde iki görüş ortaya çıkmış, Ebussuûd ve İbn Kemal caiz görürken Birgivî karşı çıkmıştır. Siyasi otorite ise Ebussuûd ve İbn Kemal'in görüşünü uygulamaya koymuştur. Dolayısıyla bir mezhep içinde verilen bir fetva tek ve mutlak değildir. “Ezmânın tagayyürü ile ahkâmın tagayyürü inkâr olunamaz.” şeklinde mecelleye geçtiği gibi zamanın değişimi ile birlikte haramlar helal yapılmadıkça diğer alanda ehli/fakihler tarafından sürekli yeni fetvalar verilebilir. Bu İslam hukuk zihniyetinin inkâr edilemez bir özelliğidir.

Yine mesela müziğin “haram” olduğu fetvasını ele alalım. Tâliban'a göre bu yasak mutlak. Çalgı içeren her türlü müzik yasaklanmalıdır. Oysa bu konuda hem bir Hanefî fıkıh âlimi hem de bir mutasavvıf olan Abdülganî Nablusî'nin (ö. 1143/1735) müstakil bir eseri vardır. Nablusî kaynaklarda geçen müzikle ilgili bütün olumsuz değerlendirmelerin, güftenin dinen yasaklanmış olan öğeler içermesiyle ilgili olduğu kanaatindedir. İmam Gazâlî (ö. 505/1111) ve Kınalızâde Ali Efendi (ö. 979/1572) gibi âlimlerin görüşü de böyledir. Nitekim başta Osmanlı olmak üzere geniş İslam coğrafyalarında İslam tasavvuf musikisi gibi oldukça önemli ve derin bir müzik türü gelişmiştir.

Peki, o halde Tâliban Hanefiliği nasıl kullanıyor? Ya da Tâliban'ın Hanefiliği nasıl anlaşılmalıdır? Tâliban fikhen Hanefî olsa da Selefi bir zihniyetle Hanefiliği kullanmayı tercih ediyor. Yani bir mezhep olarak Hanefiliğin kendi duruşuna uygun bulduğu bazı fetvalarını tıpkı Selefilik'in Hadis metinlerini ele aldığı gibi mutlak, değişmez naslar olarak kabul ediyor. Selefilik'in en temel sorunu Hz. Peygamber'in Hadislerine (yani O'nun söz, fiil ve uygulamalarını bize aktaran rivayetlere) kanun, yasa muamelesi yapmasıdır. Söz gelimi Hz. Peygamber'den nakledildiği ifade edilen “İşlerini kadınlara havale eden bir kavim asla felah bulmaz.” rivayetini mutlak kabul ederek kadınların yönetici olamayacağına hükmeder. Oysa Hanefî Fakih İbn Nüceym, kadının saltanata gelmesinin sahih olduğunu örnek olarak da Necmeddin Eyyüb'ün cariyesi Şecerüddür'ün bir dönem Mısır'da yönetime geldiğini belirtir. Ayrıca kadınların ağır ceza davaları dışında kadılık yapabileceği de Hanefilerce kabul edilir.

Görüldüğü gibi âlimlerce hadis kitaplarındaki yukarıdaki ifadeler lafzi olarak doğrudan kanun maddesi gibi kabul edilmezler. Onlar ya bağlama göre kime, neden ve nasıl dendiği dikkate alınarak tevîl edilir bazen de Ebu Hanife'nin yaptığı gibi metin tenkidine tabi tutulurlar. Hadis kitaplarındaki rivayetlere kanun muamelesi yapmak, Selefi zihniyetin bir yansımasıdır. Hadis metinleri eczacıların ilaç yapmak için topladıkları bitkilere benzetilir. Eczacı doktor değildir. Eczanede bulunan her ilaç her kişiye deva olmaz. Bugün İslam dünyasındaki Selefileşme maalesef Hadis kitaplarında her bulduyuyla amel etmeye çalışan ve doktorların yerine

eczacılarla danışıldığı bir hali yansıtır. Hanefiliğin akli, tefekkürü esas alan Ehli Rey'inin yerini, daha çok Hadis metinlerine mutlak yasa muamelesi yapan ve orada her gördüğü bilgiyi tatbik etmeye kalkan Selefi zihniyet almıştır.

Tâliban'ın medreselerinde uzun zamandır Hadis merkezli bir öğretim öne çıkmıştır. Deobendi medreseleri kurulurken akli ve nakli ilimler şeklinde bir bölümlenmeye gidilmiştir. Nakli ilimler *Hadis, Kur'an, Tefsir, Akli İlimler Fıkıh, Kelam, Mantık ve Felsefe* şeklinde idi. Zamanla nakli ilimlerde ciddi daralma olmuş, Nakli İlimlerde Hadis ilmi baş ilim haline gelmiş ve medreselerde en itibarlı Hoca "Şerefu'l-Hadis" unvanını almıştır. Oysa Gazzali'nin "Mustasfâ" adlı eserinde dediği gibi Hadis bir malzeme ilmidir. İslam düşüncesinde gerçekten ilmi hak eden iki disiplin vardır. Birisi asıllarla yani ilkelerle uğraşan Kelam, diğeri de fûru yani ameli konularla uğraşan Fıkıh'tır. İşte Tâliban, Fıkıhî fetvalarla durağanlaştırmış, Ehli Hadis ve Selefi zihniyetle tarihi fetvaları mutlaklaştırmıştır.

Ayrıca Tâliban'ın medreselere izafe edilmesi hatalı bir kullanımdır. Medrese 8-10 yıllık din eğitimi veren okullar için kullanılan bir terimdir. Afganistan ve Pakistan için medrese eğitiminin hikâyesi Pakistan'ın bağımsızlığına kavuştuğu 1947'lerden sonra başlar. Asıl medrese eğitimi Hindistan'da İngiliz Eğitim sistemine karşı 19. yüzyılda başlamıştır. Şeriat kurallarına dayalı eğitimi esas alan Deobanedi Okulu; Sufi temayülde eğitim yapan Baralvi Okulu ve ehli Hadis dediğimiz daha çok Hz. Peygamber'den günümüze nakledilen Hadisleri okumayı merkeze alan Ehli Hadis okulu şeklinde örgütlenmişlerdir. Pakistan Hindistan'dan ayrılırken medreseler bu ayrılışa, bu geleneksel kurumlar Hindistan'da kalacağı için karşı çıkmışlardır. Daha sonra hem Pakistan hem de Afganistan'da bu okullara bağlı Medreseler açılmıştır. Ama sayıları çok fazla değildir. Ayrıca bu medreselerle Osmanlı'daki medreseleri de birbirine karıştırmamak lazım. Osmanlı medreselerinde Felsefe, Mantık, Astronomi gibi ilimler okutulurken, buralardaki medreseler Hadis, Fıkıh ve Kur'an merkezlidir.

Abdul Hai Mutma'in verdiği bilgilere göre; Tâliban'ın çıktığı coğrafyada din eğitimi daha çok caminin yanı sıra öğrenci yurdu için bir veya iki odası olan "hücre" veya "deirah" adı verilen yerlerde yapılırdı. Din eğitimi verebilen İslam âlimleri, büyük camilerin imamlarıydı ve camiye bağlı bir veya iki büyük köy bulunurdu. Öğrenciler yemek ve erzak ihtiyaçlarını köylerden toplarlardı. Tâlibana katılanların büyük çoğunluğu bu okullarda okuyan öğrencilerdi. Dolayısıyla Tâliban'a medrese öğrencileri demek pek doğru olmaz. Tâliban liderlerinin birçoğu da bu anlamıyla medreseli değildir. Zaten bunu isimlerinin önüne getirilen Mevlevi veya Molla sıfatlarından da anlayabilirsiniz. Mevlevi, medrese eğitimi tamamlamış âlimler için kullanılırken, Molla ismi hücreden ve baba-amca gibi aileden eğitim almış kimseler için kullanılır. Dolayısıyla Tâliban ve liderlerinin çok kapsamlı din eğitimi veren medreselerden mezun oldukları, İslam hukukunda içtihad seviyesinde âlim olduklarını da düşünmemek gerekir. Bunlar daha çok savaşın içinde yetişmiş ve kır toplumun kendi içinde uyguladığı gelenekleri din kabul eden savaşçılardır. Tâlibana katılan askerlerin ne kadarının okuryazar olduğu bile bilinmemektedir. Dolayısıyla din algılarını belirleyen ana unsur Peştun kültürü ve kır toplumun ihtiyaçlarıdır. Burada da geçerli olan geçmiş fetvalara uymak ve geleneği anlama ve yeniden güncelleme değil, yalnızca kavradığı kadarını koruma çabasıdır.

Ne yazık ki bu yalnızca Tâliban Hanefiliğinin sorunu da değildir. Yani bugün hem Tâliban hem de Selefi zihniyetle Hanefiliğe bakan bazı günümüz Müslümanları Hanefiliğe aynı muameleyi yapmakta ve yalnızca fetvalarına bakarak onu takip etmeye kalkmaktadır. Yoksa bu o hukuksal öğretiyi devam ettirip hukuk üretmek/yasa yapmak anlamına gelmemektedir. Bugün Hanefilik dediğimiz daha çok 16-18. yüzyılda üretilmiş fetva kitaplarındaki hükümleri bugüne taşımaktan

ibarettir. Özet olarak Tâliban'ın hatta bugün pek çok grubun Hanefi zihniyeti, içtihad kültürünü işleterek karşılaşılan sorunlara yeni çözümler bulmak değil, Hanefi kültürüne Selefi bir zihniyetle yaklaşarak eski fetvaları nas gibi görerek bugüne taşımaktır.

Yunus Apaydın Hocanın "Modernleşme Protestanlaşma ve Selefilik" bildirisinde ifade ettiği gibi bir mezhebin klasik dönemde üretilmiş görüşlerini, zaman ve zemin koordinatlarını dikkate almadan bugüne taşımak da bir tür Selefiliktir. El-İhtiyar'da veya İbn Abidin'de özellikle hukuk alanına ilişkin olarak yer alan görüşleri nas mesabesinde tutup aynen bugüne taşımaya çalışmak, adı Hanefilik olsa bile zihniyet olarak Selefilik olarak isimlendirilmeyi hak etmektedir.

Söz gelimi kadın meselesindeki fetvaların çoğu toplumların örfi geleneklerine göre şekillenmiştir. Kırın Peştun kültürü ile şehirli Türk kültürüne dayanan Hanefiliğin kadına bakışı elbette aynı olmayacaktır. Toyun, kurultayın başına geçen kadın ile burnunu dışarı çıkarmayan kadın arasındaki farkın nedeni Hanefilik değil iki farklı kültürdür. Kır ile şehir arasındaki farktır. Tâliban kır kültürüne dayalı bu fetvaları mutlak hakikat olarak alıp geçmiş örfü bugüne taşıyarak bugünün insanlarını o kalıba sokmaya çalışmaktadır. O kalıba girmeyeni de şeriata karşı gelmekle itham etmektedir. Tabi dediğimiz gibi bu yalnızca Tâliban'a ait bir yaklaşım değildir, çevremizde de bol miktarda örneği bulunmaktadır.

Tâliban da bu anlamıyla Hanefi fihna ait metinlerdeki fetvaları kendi örfi gelenekleri ile birlikte Şeriat yasaları adı altında uygulamaktadır. Hanefiliğin ifta/fetva verme işlemini yerine getirirken Hanefiliğin içtihadı/öğretisel olarak hukuk yapma yönünü ise dikkate almamaktadır. Zaten Hanefiliğin bu yönü uzun süredir ihmal edilmektedir. Hanefi zihniyet içinde karşılaşılan sorunlara yeni çözümler üretme işlevi, Osmanlı'da bir dönem devam etmiş ve Mecelle böyle bir ihtiyacın sonucunda ortaya çıkmıştır. Fakat maalesef sonraki süreçte İslami hareketlerin büyük çoğunluğu Osmanlı tecrübesini dikkate almadan geçmiş fetvalara döndüler.

Tâliban'ın hukuk yapma alışkanlığına baktığımızda da karma bir sisteme başvurduğu görülür. Hem Hadisleri birer kanun metni olarak yorumlar hem de geçmiş fetvaları yegâne çözüm olarak kabul eder. Hz. Peygamber (SAV)'den rivayet edilen hadis metinlerini şekilsel olarak anlamak ve onların kime, neden ve nasıl ifade edildiğine bakmamak bu açıdan Selefi zihniyeti besleyen önemli bir damardır. Hz. Mevlana bu anlayışı şöyle eleştirir:

"Ey sûrete tapan! Niceyedek sûret kaygısı? Senin mânasız canın sûretten kurtulmadı gitti. Eğer insan, sûretle insan olsaydı Ahmed'le Ebucehil müsavi olurdu."³

Mevlana bu beyitlerde şekilsel olarak yani giyim kuşam ve sakal gibi yönleriyle Ebu Cehil'in de Peygambere benzediğini söyler. Asıl Peygambere benzemenin şekilsel değil onun ilkelerini aramak olduğunu ifade ederek bu lafızca dindarlığa bir eleştiri getirir. İşte Tâliban'ın Hanefiliği tam da Mevlana'nın eleştirdiği bir şekilsellik içerir. Şekilselliğe önem vermek ve zamanı dondurmak kır dindarlığın en temel özelliğidir. Tâliban'ın Hanefiliği bu yönüyle bugünün sorunlarını çözmek yerine onları geçmiş uygulamalara mecbur bırakır. Hayatı ve değişimi yönetmek yerine onu geçmişin kalıplarına sığdırmaya, sığmayan yerlerini de budamaya çalışır. Tâliban bir çeşit Hanefi'dir Hanefi olmasına da o Hanefilik ne kendine ne Müslümanlara fayda sağlayacaktır. Bizde de onlardan o kadar çok var ki!

³ <http://www.masnavi.net/3/10/tur/1/1018/>